

A jótékonyág nemzetiesítése iskolai programokban

Zakariás Ildikó

A tanulmány a nacionalizmust és a nemzeti identitást a szolidaritás és a mások javára való cselekvés viszonylatában kívánja megérteni. Azaz olyan cselekvések állnak az elemzés fókuszában, amelyek a résztvevők szándéka szerint mások, elsősorban bizonyos elképzelések alapján arra méltónak talált nemzettársak javát szolgálják.

A segítség, a másokra irányuló jó szándék egyszerűnek tűnő fogalma egy bonyolult jelenséget takar. Mégpedig azért, mert az, hogy mi a jó egy másik ember, csoport, vagy közösség számára, nem objektíven adott, nem magától értetődő. A jótékony cselekvést emiatt egy értelmezési tevékenység kíséri, ami meghatározza a hiányokat, amelyeknek a pótlásához a cselekvő hozzájárulhat; továbbá a tevékenység által megcélzott embereket, csoportot és a hiány pótlásának gyakorlati módját. Igazolni kell, hogy a hiányok és a hiányt szenvedő csoportok lehetséges halmazából indokolt pont ezek kiválasztása; és gyakran indokolni kell a beavatkozás módját, sőt, magát a beavatkozás jogosságát is. A közös tervezés és megvalósítás során a résztvevők létrehozzák, újraírják a jó jelentéseit, és az olyan hozzá kapcsolódó fogalmakat, mint a közösség, felelősség, moralitás, szolidaritás, önzetlenség, közérdek. Akár az elképzelésekről, akár a cselekvésekről, gyakorlatokról van tehát szó, a jótékony cselekvés társadalmi konstrukció: a benne résztvevők elképzeléseinek, cselekvéseinek és a társadalmi kontextus kölcsönhatásainak eredménye.

Ebben a tanulmányban e cselekvések olyan fajtáit fogjuk vizsgálni, amelyekben egy speciális közösségi ideológia központi szerepet játszik. Ez az ideológia a nemzetet, annak történelmét, nyelvét, kultúráját különösen értékesnek tartja, és annak fenntartásával, megőrzésével vagy csak megélésével kapcsolatban a jótékony cselekvés számos formáját teszi elgondolhatóvá. Először is nemzeti kategóriák segítségével osztályozza az embereket, kijelöli azokat, akik tagjai a közösségnek, vagy méltók a befogadásra, és elkülöníti azoktól, akik arra méltatlanok. Másrészt az azonos közösséghez való tartozás alapján előírja az egymásért és a közösségért viselt felelősség, szolidaritás és a nemzet javára való cselekvés jelentőségét. Harmadrészt kijelöli azokat az értékeket, amelyek a nemzet tagjait összekötik, amelyekben e közösség tagjai közösen osztoznak, és amelyeknek a megőrzése, fenntartása közös céljuk. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a nemzeti ideológia nem determinálja, csak orientálja, keretezi a jóról való elképzeléseket: a cselekvők használják ezt az ideológiát, de társaikkal és a lokális tapasztalatokkal kölcsönhatásban hozzák létre a segítséget, a „jótetteket” közös jelentéseit és gyakorlatait.

A nemzeti ideológia megteremti a cselekvők és az érintettek, a segítők és segítettek azonosságát. A segítség ugyanakkor fenntartja a segítők és segítettek közötti távolságot és egyenlőtlenséget is. Az így létrehozott különbözőség különféle jelentésekkel ruházódhat fel – ezek a gazdasági, kulturális, politikai téren elgondolt hiányok és hátrányok aztán a jótékony cselekvések különféle indokait és módjait is megalapozzák.

Magyarországon a nemzeti ideológiába ágyazott szolidaritás egyik jellemző formája a szomszédos országok magyar kisebbségeire irányul. A segítség által működtetett egyik központi narratíva a kisebbségi magyar közösségek veszélyeztetettségének

diskurzusára épül. Ez a diskurzus egy homogén, történeti és kulturális egységet alkotó nemzetfogalmat használ, amelynek részét alkotják azok a magyar közösségek, amelyek a mai államhatárokon kívül helyezkednek el. A kisebbségi és magyarországi társadalmak „különfejlődését”, eltérő folyamatait viszont nem veszi tudomásul.

A nemzeti keretek között elgondolt és elsősorban a kisebbségi magyar közösségekre irányuló jótékony cselekvés többféle legitimációval dolgozik. Az egyik elképzelés szerint „nemzeti támogatásra” a kisebbségekkel mostohán bánó, identitásörző céljaikkal ellenséges szomszédos államok ellenében van szükség. Egy másik magyarázat szerint, a modernizációval szükségszerűen együtt járó strukturális folyamatok, elsősorban az asszimiláció teszi szükségessé a kisebbségi magyarok és közösségeik identitásörző tevékenységeinek támogatását. E narratívák szerint a kisebbségi magyarok értékékként ismerik fel saját magyarságukat, és fenntartásában, védelmezésében maguk is tevékenyen részt vállalnak.¹ A veszélyeztetett kisebbségi magyarság diskurzusában a beszélőt lokális – nemzeti – érdekek motiválják, ugyanakkor ez a nézőpont egy univerzális emberi jogi-kisebbségvédő beszédmódot is képes magába olvasztani.

A hangsúlyt elsősorban a veszélyeztetett nemzeti kultúrára fektető diskurzusnak az alternatívája – amellyel azonban sok esetben együtt jelentkezik – egy modernizációs diskurzus. Eszerint a szomszédos országokra és magyar kisebbségi közösségekre jellemző modernizációs hiányt kell kompenzálni, ezért a nemzeti szolidaritásnak a gazdasági-szociális segítségnyújtásra is ki kell terjednie. Az átfogó modernizációs hiány a gazdasági-politikai struktúra fejletlenségét éppúgy magában foglalja, mint a jóléthez és a fogyasztáshoz való hozzáférés hiányát, vagy a kulturális lemaradást, a civilizátlanságot. Ez a modernizációs diskurzus egy idealizált Nyugathoz viszonyít, ebben a civilizációs versenyben a szomszédos országok és kisebbségi magyar közösségeik Magyarországhoz képest lemaradnak (Melegh 2006). Miközben a kétezres évektől kezdődően elterjednek a közép-kelet-európai térség gazdasági erőviszonyainak átrendeződéséről, a magyarországi lemaradásról szóló beszédek, mellette a gazdasági-jóléti fölényből kiinduló elképzelések is életben maradnak. A modernizációs beszédmódban a segélyezéspolitika mellett a gazdasági-modernizációs háttér megerősítése, az anyagi létfeltételek megteremtésének segítése, a gazdasági fejlesztés is hangsúlyossá vált. A vázolt diskurzív teret jelentős részben a közpolitikai-támogatáspolitikai szféra hozza létre, termeli újra.²

A Magyarországról a szomszédos országok magyar kisebbségeire irányuló szolidáris viszony többféle szereplőt mozgósít. Az egyik legjelentősebb közülük a magyar állam: a nemzeti szolidaritás alapján olyan közpolitikák jönnek létre és valósulnak meg, amelyek túlnyúlnak az állami felelősség klasszikus terepén, az állampolgárok csoportján. Az országhatáron átnyúló nemzeti szolidaritás mint morális elv a régi és az új alkotmányban is rögzítve van.³ A támogatáspolitikai konkrét tartalmainak

¹ E diskurzusokhoz lásd pl. az erdélyi magyarok esetében: Feischmidt 2005, Kürti 2002, a moldvai csángók esetében pl. Peti 2006

² A különböző kormányzatok és kormányzati szereplők által hivatkozott elképzelésrendszereket részletesen elemezte Bárdi Nándor. Bárdi 2004, Bárdi 2007, Bárdi-Misovitz 2010

³ „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását” Magyar Köztársaság Alkotmánya, 6. §.

“Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi

változatossága ellenére a kormányzatok között a rendszerváltás óta széleskörű konszenzus övezi a támogatáspolitikai szükségességét, azaz azt, hogy e felelősségelv érvényesítéseként a magyar állam különböző szimbolikus és anyagi erőforrásokkal segíti a szomszédos országok magyar közösségeit (Bárdi 2010).

A nemzeti szolidaritás az állam mellett ugyanakkor magánszemélyeket és civil szervezeteket is mozgósít. Részben az állami-közpolitikai apparátussal összefonódva, részben attól függetlenül számos egyén, informális társaság vagy formális szervezet célul tűzi ki a kisebbségben élő magyarok, személyek vagy közösségek segítségét, a jótékonyág különböző formáit létrehozva. Az egyik legismertebb, legmediatizáltabb ezek közül Bőjte Csaba gyermekotthonainak támogatása (adományokkal vagy önkéntes munkával), több nagyobb jótékonyági szervezetnek (Máltai Szeretetszolgálat, Nemzetközi Gyermekmentők) van kifejezetten kisebbségben élő magyarokra irányuló segély programja, emellett gyakoriak az informális családi, baráti, egyházi, munkahelyi közösségek, akik hasonló akciókat szerveznek.

A nemzeti szolidaritás alulról jövő szerveződése ezek, olyan szereplők szándékai és tettei hozzák létre, akik az állami struktúrától jelentős mértékben függetlenül cselekszenek. A szervezések támaszkodnak az állami politika által biztosított erőforrásokra, például a finanszírozásban, vagy, ahogy fent is utaltunk rá, az etnikai szolidaritás elképzeléseinek kidolgozásában. Azokat ugyanakkor szabadabban használhatják a cselekvések tervezése és értelmezése során: a jótékonyág sajátossága a bürokratikus, rendszerszerűen működő állami-közpolitikai színtérhez képest, hogy a jótékony cselekvés megtervezésében és végrehajtásában az egyéni motivációknak, elképzeléseknek, és a személyes interakcióknak nagyobb terepet hagynak. (Glózer 2010)

E tanulmány arra keres választ, hogyan alakulnak a szolidaritásról, a jótettekről, a segítsérről való elképzelések azokban a helyzetekben, amikor civil szereplők (egyének, csoportok, szervezetek) a szomszédos országokban élő magyar kisebbségi közösségek, kisebbségben élő egyének javát kívánják elősegíteni? Hogyan jönnek létre azok a civil cselekvések, amelyek e szándék alapján szerveződnek? Hogyan jön létre, hogyan működik a jótékonyág nemzeti keretben?

A nacionalizmus kutatásában a társas konstruktivista és a politikai filozófiai megközelítések vizsgálták a nemzet és a szolidaritás kapcsolatát. Előbbiek a nemzettársak iránti lojalitást, szolidaritást mint identitást, közösségi érzést vizsgálták, arra kérdeztek rá, hogy ezek az attitűdök, érzések, diszpozíciók hogyan jönnek létre, és termelődnek újra a társas interakciókban⁴. A nemzettársak iránti elköteleződést mint gyakorlatokat is előíró morális viszonyt a politikai filozófiai munkák vizsgálták, egyebek mellett arra keresvén választ, hogy lehetséges-e a nacionalizmust a nemzettársak felé vállalt, őket pozitívan megkülönböztető elköteleződésként etikailag igazolni. Vannak, akik ezt a fajta preferenciális viszonyt a kanti univerzális moralitásból próbálják meg levezetni (Walzer 1983). Ezek közé tartozik például az az érvelés, amely szerint a nemzettársakra irányuló felelősség a demokratikus működés feltétele. Egy másik megközelítés ennél kevesebbet állít: a nemzeti szolidaritás

önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” Magyarország Alaptörvénye, Alapvetés, D cikk.

⁴ Néhány fontos példa: Barth (1969), Anderson (2006 [1983]), Eriksen (1991), Eriksen (2008 [1993]), Eriksen (1991) Calhoun (1997), Calhoun (2007)

pozitív következményeire koncentrálnak. Eszerint ez az elköteleződés nem univerzális, ugyanakkor – legalább – az érvényességi körén belül egy etikai viszonyt definiál, azaz olyan cselekvések erednek belőle, amelyek célja másoknak vagy egy közösségnek a javához hozzájárulni (Miller 1995: 49-80).

Ugyanakkor ezek a modellek részlegesek. Nagyon keveset mondanak arról, hogy a nemzeti alapú szolidaritás hogyan működik a gyakorlatban. Azokra a kérdésekre, hogy kik között, milyen feltételek mellett aktiválódik, milyen cselekvések, gyakorlatok jönnek létre általa, hogyan ágyazódik be a mindennapi élet egyéb viszonyai és cselekvései közé, és mindeközben hogyan termelődik újra, vagy hogyan alakul át, erről kevés tudható meg belőlük. E tanulmány e hiányok pótlásához kíván hozzájárulni. A nemzeti szolidaritás és a belőle következő cselekvések vizsgálatával ahhoz az antropológiai-szociológiai kezdeményezéshez kíván csatlakozni, amely a nemzetet nem csak mint beszédet, narratívák és diskurzusok szövedékeként vizsgálja, hanem mint cselekvéseket és gyakorlatokat (Brubaker és társai 2006, Fox és Miller-Idris 2008, Gingrich 2006).

A nemzet újratematizálása a filantrópia és a közoktatás kontextusában

A kisebbségi nemzettársak iránti civil szolidaritás működtetésének egyik fontos terepe Magyarországon a közoktatás. Az iskola ebből a szempontból az a közeg, ahol 1) a támogatói kapcsolatokat szervezik; 2) a segítség absztrakt célkitűzései konkrét gyakorlatokkal és cselekvésekkel tölthetők fel; 3) ahol a kisebbségek segítése a magyar oktatáspolitikának egy aktuális célkitűzésébe tagolódhat be, s amely a magyarországi gyerekeknek és iskoláiknak a kisebbségi magyar gyerekekkel való kapcsolatát a nemzeti identitás megalapozására és megtapasztalására kívánják felhasználni.

Magyarországi tanárok egy része olyan önkéntes munkát végez, iskoláik pedig olyan programokat fogadnak be, amelyek a szomszédos országokban élő magyar közösségekre irányulnak, és többnyire iskolákkal, tanárokkal és tanulókkal való együttműködésben valósulnak meg. Egy 2010-ben készített felmérés azt találta, hogy az iskolák 28 százaléka rendelkezik valamilyen intézményes kapcsolattal a szomszédos országok magyar lakta területein (Lettner 2010)⁵. A tevékenységek közt a leggyakrabban a közös rendezvényeken való részvétel, a kölcsönös látogatások, a tanár- és diákcserek, a szakmai tapasztalatcsere volt megjelölve. Sajnos a felmérés kutatási jelentése nem tartalmazott információt arról, hogy pontosan milyen célok, ideológiai elképzelések vannak a kapcsolatok létesítése mögött. Hipotézisünk szerint a nemzeti cselekvés, a civil segítség – a jótékonyosság – és az intézményes nevelés szándéka találkozik ezekben a programokban.

A nemzeti szocializáció legfontosabb terepe az iskola: a nemzeti identitás kialakítása az államilag meghatározott curriculum központi eleme.⁶ Ennek értelmében a tanárok

⁵ A kutatásban nem véletlen mintát vettek, hanem a teljes sokaságot célozták. Így 3221 közoktatási intézménynek küldték ki a kérdőívet, összesen 1431 értékelhető kitöltött kérdőív jött létre. Utóbbiak 28 százaléka, azaz összesen 396 oktatási intézmény rendelkezett ilyen kapcsolattal. A válaszoló iskolák 18 százaléka számolt be arról, hogy az aktuális 2009/2010-es tanévben is volt valamilyen közös tevékenység a partnerintézménnyel.

⁶ A központilag előírt tantervekben a szempont különböző kormányzatok alatt természetesen különböző súllyal szerepel. A 2013/2014-es tanévtől bevezetett Nemzeti alaptantervben hangsúlyosabb

feladata, hogy a tanrend részeként a nemzeti történelmet, földrajzot, vagy az irodalmi, művészeti kánont megtanítva a hivatalos nemzeti kultúra elemeit diákjaikkal elsajátíttassák.⁷ A nemzeti nevelés emellett tanórán kívüli tevékenységekkel is kiegészül: a nemzeti ünnepekhez kapcsolódó iskolai ünnepek vagy az osztálykirándulások gyakran tartalmaznak a nemzetről megfogalmazott üzeneteket, ismeretek átadásának, attitűdök kialakításának szándékával. A kapcsolatfelvétel a határon túli magyar közösségekkel, intézményeikkel gyakran a nemzeti identitás formálásának ilyen extra-curriculáris eszközévé kíván válni. A nyilvánosságban élő diskurzusokban (Feischmidt 2005, Peti 2006) a határon túli közösségek, területek az autentikus magyarság hordozói – ekképpen a találkozás egy lehetőségként kínálkozik a magyarság megtapasztalására, átélésére. A személyes kapcsolatokról gyakran a programok kezdeményezői azt is várják, hogy általa a diákjaik a nemzeti szolidaritás, a határon túliak támogatása mellett elköteleződjenek.

A kisebbségi magyarokkal való kapcsolatban megvalósuló nemzeti nevelés ugyanakkor nem csak ideológiai keretesként fontos, amely a kisebbségi magyarok segítségét a magyarországi diákok nevelésének szolgálatába állítja. Látni fogjuk, hogy a segítő tevékenység mint a kisebbségi magyarság, a magyar identitás és magyar közösségek fennmaradásának támogatása a nemzeti nevelés gyakorlataira, cselekvéseire is támaszkodik. E segítő tevékenységek jelentős részben a nemzeti nevelés gyakorlatait emelik át, a kisebbségi magyarokra irányítva azokat.

A segítő tevékenységgel összekapcsolódó nemzeti nevelés magyarországi programja sok esetben jól illeszkedik a kisebbségi magyar iskolák saját nemzeti missziójához. A közösség, identitás és kultúra veszélyeztetettségének és az iskola és a tanárok nemzeti nevelésben játszott szerepének elképzelései a kisebbségi magyar diskurzusokban összekapcsolódnak egymással. Erdélyben a „népszolgálat” két háború között megszületett ideológiája máig domináns vonatkozási pontja az értelmiségi beszédnek. A „templom és iskola” paradigma szerint a kisebbségi közösségek őrei a tanárok, feladatuk a kisebbségi magyarok nemzeti öntudatának és a kisebbségi magyar közösségeknek a megőrzése az asszimilációval és elvándorlással szemben (Bárdi 2004, Lőrincz D. 2004). A felvidéki vagy kárpátaljai közéletben szintén él az elképzelés, amely a kisebbségi közösségek fennmaradásának zálogát a nemzeti nevelésben látja, és a tanárok küldetéseként jelöli meg. A kisebbségi veszélyeztetettség magyarországi diskurzusai a nemzeti nevelés kontextusával összeolvadva így a kisebbségi magyar intézmények aktoraiban (vezetőkben, tanároknak, diákoknak) partnerekre lelnek, a kétféle pozícióból megjelölt hiányok és a beavatkozás, cselekvés forgatókönyvei összeilleszthetőek lesznek.

Mindezek következtében a nemzeti filantrópia, azaz a kisebbségi magyaroknak nyújtott önkéntes segítség a közoktatásba a nemzeti nevelés ideológiáival és gyakorlataival együtt épül be. A „nemzeti nevelés” és „nemzeti segítség” összekapcsolásában rejlő lehetőségek a közpolitikai szereplők figyelmét is megragadta. Egy 2010. október 18-án elfogadott országgyűlési határozat a magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar iskolások közti kapcsolatépítés különféle módjainak, köztük kirándulások, önkéntes munka

(<http://www.ofi.hu/nat>), de a 2007 óta érvényes NAT is tartalmazza.

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0300243.kor

⁷ A nemzeti szocializáció és közoktatás kapcsolatáról lásd Brubaker et al. (2006: 270), magyar kontextusban történeti áttekintést ad Szabó (2009).

szervezésének központi támogatásáról is rendelkezik⁸ A határozat nyomán *Határtalanul!* néven el is indult egy tanulmányi kirándulásokat és iskolai együttműködéseket központilag szervező és támogató program. Ez a határozat és a ráépülő program kifejezetten nemzetépítési céllal született, hogy a meglévő civil kezdeményezésekhez hasonló, ám azoknál jóval kiterjedtebb mozgalmat hozzon létre. Papp Szilárd István szakdolgozatában bemutatja, hogy ez a közpolitikai gesztus hogyan illeszkedik a nemzetépítés kormányzatosodásának (*governmentalization*) a folyamatába. Ennek során az állam e civil kezdeményezéseket saját hatáskörébe vonja, egységesíti, hogy a tudás és a szubjektum központilag meghatározott formáit hozza létre, érvényesítse (Papp 2013).

Jelentéstermelés a segítő-nevelő interakciókban

Az elemzendő segítő és nevelő tevékenységben a jótékony cselekvés sajátosságai érvényesülnek, aminek a másság érzékelése és kezelése meghatározó tényezője. Az egyének vagy közösségek, amelyek javát a cselekvő szolgálni kívánja, ebben a viszonyban egy hiány által meghatározott pozícióba kerülnek. A segítő szándék és segítő cselekvések alapvető feltétele ez az aszimmetria: a segítettet jellemző hiány és a segítőre ruházott erőforrások, kapacitások feltevése nélkül a segítség értelmetlen.⁹

Ez a másság ugyanakkor kockázatokat is magában hordoz: a beavatkozás szükségességének feltevése könnyen elvitathatja a célzott egyének, csoportok önmagukért viselt felelősségét, így elismerés-megvonással, a segítették leértékelésével kapcsolódik össze. Ez a leértékelés nem csak azt a veszélyt rejti magában, hogy az „érdemességet” kikezdi, a szolidaritást, segítő szándékot gyengíti. Azzal a veszéllyel is jár, hogy a fölényes tekintet a segítség címzettjét elriasztja, és így a segítő cselekvést akadályozza. A segítették alárendeltségét, így részükről e támogató helyzetek elkerülésének szándékát több tényező is fokozza: gyakran ez a hiány nem csupán az értelmezésekben van jelen, hanem az erőforrások objektív különbségeit, így a cselekvések és a jelentésalkotás szabadságának aszimmetriáit is eltakarja. A segítség ráadásul a segítették részéről lekötözöttséget vált ki, amely utóbbiak számára kötöttség, a segítő számára pedig a későbbiekben felhasználható erőforrás.

A segítő tevékenység jelentéslétrehozási folyamataiban mindezek alapján egy kettős – vagy inkább hármas – hatás érvényesül. Létre kell hozni, újra kell termelni azokat a jelentéseket, amelyek a „rászorultságot” igazolják, a hiányokat, amelyek a segítettéket jellemzik, és amelyek pótlásában a kezdeményezők segíteni tudnak. Ezzel a folyamattal szemben a távolság áthidalása egyrészt az érdemesség, a szolidaritás, a másikért való felelősség jelentéseinek és így a segítő szándék fenntartásának a célját szolgálja; másrészt a segítették leértékelése ellen hat abból a célból, hogy a segítő a folyamatban való részvételüket megkönnyítse, a leértékelés, az elismerés megvonásának kockázatait mérsékelje.

A pedagógiai viszony, amelyre a fentiek alapján a támogatás e civil kezdeményezései ráépülnek, hozzájárul e feltételek megteremtéséhez – pontosabban ahhoz, hogy ezek a

⁸ <http://www.parlament.hu/irom39/00638/00638.pdf>

⁹ A nemzetközi fejlesztés kapcsán lásd Heron 2007. A könyörületeség (compassion) konzervatív politikai diskurzusainak kontextusában Berlant 2004: 4.

kényszerek kevésbé érvényesüljenek. A nevelés szerepei, a tanár vs. diák pozíció egy olyan legitim viszonyrendszert ír elő, amelyben a rászorultság, az érdemesség és az aszimmetrikus hatalmi viszonyok, a segítettek/neveltek alárendeltsége magától értetődő, megkérdőjelezetlen a résztvevők mindegyike számára. A nevelés intézményes diskurzusa és gyakorlatai ezen a ponton is hozzájárulnak a nemzeti segítés civil tevékenységeinek megszervezéséhez.

A tanulmány következő részében bemutatjuk az elemzés alapjául szolgáló három iskolai önkéntes programot, megkísérelve működésüknek a kiemelt eseményekre, közös élményekre fókuszáló leírását adni. Azután a leírásokra támaszkodva rámutatunk, hogy nemzetépítés és a filantrópia, a nemzet nevében és a nemzettársak javára való cselekvés hogyan kapcsolódik össze ezekben a programokban. A harmadik fejezetben azt elemezzük, hogy a köznevelés nemzeti ideológiája és a pedagógiai viszony hogyan segítik elő a nemzet és a segítés összekapcsolódását. Az utolsó részben pedig az interakciókra fókuszálunk: azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a segítés (és nevelés) sajátos logikája és szabályszerűségei az azonosság és a máság, köztük a nemzet milyen narratíváit hozzák létre, és milyen diskurzusok újratermelődéséhez járulnak hozzá. Mindezek a kérdések a nemzeti szolidaritás mikropolitikájára vonatkoznak, azaz arra, hogy hogyan működnek a mások, egy közösség javát szolgálni szándékozó cselekvések és szerveződések akkor, amikor annak az etnikai nemzet ideológiája a központi irányzéka.

A három elemzett program közül kettő– egy budapesti gimnáziumban és egy budaörsi általános iskolában megvalósuló – a nemzeti szolidaritás, a kisebbségi magyarok támogatásának diskurzusaira épül. A harmadik, amely egy szentendrei gimnáziumhoz kötődik, kárpátaljai, cigánytelepeken élő, magyar anyanyelvű gyerekekre irányul.

A három program

Budaörs

2009 áprilisában huszonöt fiú és lány érkezett három kísérőtanárral Tiszakeresztúrról, egy 800 fős magyar többségű kárpátaljai faluból Budaörsre. A testvériskolai kapcsolat felvételét minden évben hasonló utak követték – a tiszakeresztúriak és a budaörsiek váltásban látogatják egymást.¹⁰ Az érkezők családoknál voltak elszállásolva, a budaörsi iskola olyan tanulóinál, akik szülei önkéntesen jelentkeztek erre a feladatra. Az öt nap alatt a gyerekek napközben iskolai óralátogatásokon vettek részt, közös programok keretében Budapest néhány turisztikai nevezetességét: a Várat, a Hősök terét, a Parlamentet és a Koronát, a Margit-szigetet nézték meg, és hajóztak a Dunán. A turisztikai látványosságok kiválasztásában a nemzeti kultúra és történelem kánonja, valamint az azzal való közösségben történő találkozás élménye volt meghatározó. A korona, a Hősök tere szoboralakjainak részletes bemutatása, a Feszty-körkép vagy egy Munkácsy-kiállítás megtekintése mind ebbe az értelmezési keretbe került.

A közös program legünnepélyesebb pillanata a testvériskolai megállapodás aláírása volt. Az iskola éttermében zajló eseményen a két igazgatón kívül a budaörsi plébános, a program kezdeményezője és néhány budaörsi pedagógus, valamint a vendég és

¹⁰ A 2009-es alkalmat résztvevő megfigyelés keretében kutattuk, a következőben erről az eseményről írunk részletesen. A résztvevő-megfigyelést, a terepnaplót és az interjúkat Feischmidt Margittal közösen készítettük, az általa vezetett és az OTKA által támogatott kutatás keretében.

vendégfogadó gyerekek voltak jelen, nagyjából ötvenen. A Himnusz, „nemzeti imádságunk” eléneklése után a program kezdeményezője olvasta föl az alapidokumentumot, amely két fő célt rögzít: a kárpátaljai magyar fiatalokban a nemzeti önazonosságot őrizni, illetve hogy szükséges a magyarországiakban felébreszteni a határon túli magyarokkal szembeni felelősségtudatot. Emellett támogatni kívánják a tantestület és a diákok közötti szakmai és azon túli kapcsolattartást, közös pályázatokban való részvételt.

A megállapodás ismertetése után beszédek hangzottak el. A budaörsi igazgatónő kiemelte e kapcsolat jelentőségét „gyökereink megismerésében”. A tiszakeresztúri igazgatónő beszéde is a nemzeti identitás értékéről és megőrzésének nehézségeiről szólt kisebbségi körülmények között, amit még tovább terhel a magyarként való elismerés hiánya a magyarországiak részéről: *„A határ ne legyen elválasztó, mert mi ott is megmaradtunk magyarnak, és sértő ránk nézve, ha azt itt nem ismerik el.”*

Az egyházi iskola minden ünnepi rendezvényén jelen lévő plébános beszédében a Vereckei hágót, a Feszty-körképet, a magyarok bevonulását felidézve Kárpátaljával kapcsolatos személyes és történelmi emlékeket kapcsolt össze. Neveik felidezésével a kárpátaljai vendég gyerekek magyarságát hangsúlyozta, amiként azt is, hogy ő mennyire magyarnak érzi magát a körökben. A magyarságélmény ellentételezésére emlegette fel a kettős állampolgárságról történt népszavazás kudarcát, ami viszont Trianont juttatta eszébe, „a megcsonkított területeket”, a „levágott végtagokat”. A budaörsi főszervező is személyes hangon folytatta. Könnyeivel küszködve mesélte el, hogy tízéves kislány volt, amikor szüleivel együtt áttelepült Kárpátaljáról Magyarországra: *„Az én családomat Trianon szabdalta szét”*. Az áttelepülést követően azzal szembesült, hogy osztálytársai „leruszkizzák”. A személyes hangvételhez végül a Szózat közös eléneklése a nemzeti ünnepek hangulatát kapcsolta.

Felfokozott érzelmek és meghatottság jellemezték az eseményt. A veszteség és fenyegetettség különböző helyzeteinek megidézése, a személyes hangon megszólaltatott szenvedés tanúságtétele együttérzést ébresztett a hallgatóságban. A beszélő ugyanakkor nem csak a szenvedést jelenítette meg, hanem, ahogy az előbb láttuk, a szenvedésre gyógyírt is kínál, a cselekvés – a jótettek – lehetőségét is felvillantotta. A megnyitó rítusa így a testvériskolai vendégfogadás gyújtópontjává vált: közös jelentéseket, identitásokat és közös célokat rögzített, közösséget és szolidaritást teremtett kétszeresen is. A jelentések szintjén a közös magyarságot és a határon túliakra irányuló nemzeti szolidaritást erősítette, a jelenlévők feloldódása a rítusban pedig a közösség aktuális átélését tette lehetővé.

A megnyitó mellett a cselekvések nemzeti keretezésére további alkalmat a turisztikai látnivalók megtekintése adott. Ezeket a helyeket a szervezők a hivatalos magyar nemzeti kultúra elemeire fókuszálva, annak kárpátaljai vonatkozásait hangsúlyozva mutatták be a gyerekeknek és a kísérő felnőtteknek. A magyarságtudatra nevelés egyik eszközeként tekintettek ezekre: a kárpátaljaiak nemzeti kulturális kánonban elfoglalt helyének hangsúlyozása a szolidaritást és a nemzeti öntudatot egyaránt erősíteni hivatott. Ehhez külső partnerek is csatlakoztak, például egy országgyűlési képviselő, aki Nagy-Magyarországra és a népszavazás szégyenére utalva köszöntötte a Parlament épületét megtekintőket. A gyerekek látszólag kevésbé voltak fogékonyak ezekre az üzenetekre (sokan unatkoztak a hosszú történelmi beszámolók alatt), egy

részük mégis képes volt azokat megfelelő helyzetekben, például hivatalos köszönőlevelek írásakor visszaidézni: „*A Nemzeti Galériában a Királyok, hősök, szentek kiállítást tekintettük meg. Csodálatos képeket láttunk. De rám mégis a legnagyobb hatást Munkácsy Mihály képei tették. A képeket nézve büszkeség töltött el, hogy én is azon a vidéken születtem, ahol a nagy festőművész. Nagyon jól éreztem magam Magyarországon. Életre szóló élménnyel tértem haza. Jó magyarnak lenni, büszke vagyok a magyarságomra!*” (6. osztályos tanuló köszönőlevele, 2012-es csereút)

A program ideológiájának hivatalos megjelenési helyein kívül a nemzetről kevés szó esett. Nem azért, mert nem értenének egyet vele, hanem azért, mert túlságosan is magától értetődő. A nemzethez kapcsolt szimbólumok és narratívák mindenkinek – vendégfogadóknak és vendégeknek egyaránt – ismerősek voltak.

Miközben a program nemzeti keretben értelmeződött, amit a nyilvános események és dokumentumok rögzítenek, hallgatólagosan egy másfajta logika is orientálta a közös cselekvéseket. A vendégfogadók oldalán a határon túli magyarokról szóló diskurzusnak már előzetesen az a jelentésrétege aktiválódott, ami a kárpátaljaiak szegénységéről és elmaradottságáról szól. Jól példázza ezt a gyerekek érkezését megelőzően a vendégfogadó családoknak szervezett eligazítás: ennek során a vendég gyerekek szegénységéről és rászorultságáról beszéltek, ezzel az ő anyagi támogatásukra is ösztönözve a budaörsi szülőket. Ez az értelmezési keret a közös programok alatt is működtetve volt. A vendégfogadó szülők szándékaiban a szociális szempont expliciten is megjelent: az anyagi és kulturális fogyasztás örömeit akarták megosztani velük. Ez a szándék a cselekvéseikben is tükröződött: a szabadidős tevékenységek közt gyerekeknek szóló színházi előadás (Mary Poppins musical), természettudományos élménypark (Campona Tropicarium), lovaglás vagy bevásárlóközpontok – nem feltétlenül vásárlással járó – meglátogatása egyaránt szerepelt: „*Teljesen véletlenül csak egy hirtelen ötlettől vezérelve bementünk egy félórára Decathlon-ba. Az ott szabadon használható sportszerek, kerékpár, roller görkori, mini golf annyira tetszett a Dávidnak, hogy vasárnap délelőtt kérésére újra elvittük.*” A szülők többsége ajándékokkal, a materiális fogyasztás termékeivel (ruhák, tanszerek, használati cikkek) bocsájtotta útjára a vendéget. Sokan újabb meghívást is kaptak a családtól, például balatoni vagy külföldi nyaralásra.

Ahogy a bevezetőben is írtuk, az aszimmetria érzékelése, de még inkább a megnevezése kockázatos: mindig magában rejtí a fölényes pillantás, az elismerés-megvonás veszélyét. Ezt a kockázatot nem csökkentí az adás gesztusa sem: az ajándékozás aszimmetrikus cselekvésként maga is hozzájárul a hierarchia termeléséhez. Ezt a kockázatot a budaörsi és tiszakeresztúri résztvevők egyaránt érzékelték. Ennek ellensúlyozásaképpen a szegénység explicit vagy burkolt megnevezése, a strukturális aszimmetriára utalás gyakran összekapcsolódott az érkező gyerekek— és a hozzájuk kapcsolt absztrakt csoportkategóriák, a tiszakeresztúriak, vagy kárpátaljaiak — szimbolikus elismeréséhez, felértékeléséhez. E jelzések előhívták és igazolták a „határon túliakról” szótt gyakori romanticizáló történetek (hivatkozások) különböző változatait.

A strukturális hierarchia eltörlésének, a másságtapasztalat áthidalásának legfontosabb eszköze a nemzeti azonosság és a nemzeti nevelés ideológiájának a hangsúlyozása volt. A szülők számára e pillanatok a különbözőségélmény felülírását segítették: “*A*

program gazdag volt, szép, sokat adott a résztvevőknek. Rengeteg volt a látnivaló, sok szép élmény érte a gyerekeket, és valljuk be, minket vendéglátókat is. Feldolgozásukhoz biztosan hosszabb időre lesz szüksége mindenkinek. Tartalmas szellemi és lelki táplálék ez, ami a közös történelmet, közös gyökereket, kincseket igyekezett bemutatni, azt, hogy több és erősebb az, ami összeköt, mint ami elválaszt.” (Mária, vendégfogadó anya)

Budapest

A budapesti gimnáziumban szervezett mozgalom az anyanyelvápolás gondolata köré szerveződik, célja a magyar nyelv használatát elősegíteni kisebbségben. A program a rendszerváltás előtt indult, 1988 körül, önkéntesei tanárok, diákok és a diákok szülei. Elsőként egy anyanyelvi tábort szerveztek, a kárpátaljai Rahóról és Viskről érkező gyerekek nyaraltak és kirándultak Budapesten és a Balatonnál, és vettek részt magyar nyelvi foglalkozásokon az iskola tanárainak és diákjainak vezetésével. A 1998-as tiszai árvíz után a károsult családok gyermekeit látták vendégül Budapesten, majd segítették több iskola újjáépítését is. A 2000-es évek közepe óta új elemekkel bővült a program: az anyanyelvi táborban szlovákiai, vajdasági és csángó gyerekeket is vendégül látnak; Moldvában anyanyelvi tábort szerveznek; sepsiszentgyörgyi és viski diákok számára pedig irodalmi vetélkedőt. Mindeközben folyamatosan gyűjtik a ruhát, a tartós élelmiszert, és több kárpátaljai diák magyarországi felsőfokú továbbtanulását is támogatják.¹¹

Jelen kutatás a magyarországi anyanyelvi táborra fókuszált, főként a 2009-ben szervezetre. A tábor első felében a negyven kárpátaljai és csángó gyerek a Balatonnál nyaralt. A budapesti tanárok mellett viski és klézsei kísérőtanárok és a főszervező nyolcadikos osztályából érkező tíz önkéntes szervezték a programokat. A délelőtti programok két csoportban zajlottak: a magyarul jól tudó gyerekek, főleg a viskiek, egy budapesti magyartanár vezetésével egy kisebb előadást, Arany János: Rege a csodaszarvasról című verséből írt kis színdarabot tanultak be. A magyarul kevésbé tudók, csángók és kárpátaljaiak, főleg a Rahóról érkezők magyar mondókákat, énekeket tanultak egy ugyancsak budapesti ének-néptánc szakos tanárnőtől. A délután szabadidős programokkal telt. A balatoni nyaralást négy budapesti nap követte, amikor elsősorban turisztikai programokon vettek részt a gyerekek. Az elszállásolásuk az arra önként jelentkező családoknál történt, akikkel viszont nagyon kevés időt töltöttek.

A tíznapos program központi eseménye a táborban betanult színmű előadása volt. A gimnázium dísztermében harmadáig megtelt, a nézőtéren a szereplők, a vendégfogadó gyerekek és családtagjaik ültek. Megnyitóbeszédet a budapesti iskolában folyó program főszervezője mondott. Az adás örömről beszélt, és arról, hogy mennyi mindent kapnak cserébe. Miközben felkonferálta a műsort, röviden a résztvevőket is bemutatta. A csángókról és a Rahó környékiekről elmondta, hogy nehezebben beszélnek magyarul, „természetesen nem az ő hibájukból”, a viskiek „színmagyarságát” pedig „szép magyar beszédükkel” igazolta. A műsort úgy mutatta be, mint ami nyelvi nehézségek ellenére is létrejövő megértés, a magyar nyelvvel való szoros kötelék bizonyítéka: *“na most ami utána, illetve ami közben történik, arra mondom, hogy az nem előadás. Az egyszerűen csak annyit bizonyít, hogy mi megértettük egymást, ők értik, amit mi mondunk, mi értjük, amit ők mondanak, sőt*

¹¹ Erről a programról részletesebben lásd Zakariás (2012)

nemcsak értik, hanem pillanatokon belül fürdással, kirándulással és minden egyéb programmal együtt, szinte tényleg néhány órán belül meg tudják tanulni a magyar szót. Még azok is, akik egyébként már otthon nem beszélnek ezt a nyelvet.”

A színpadra állított magyar nyelvű előadások katartikus pillanatok voltak az aktivisták számára. Másfél hét megpróbáltatásai után igazolva látták tevékenységüket: átélhetővé vált a közös magyarság, ráadásul az a magyarság, amely a mozgalomban végzett kemény munka nélkül örökre rejtve maradt, esetleg elenyészett volna. A gyerekek közül sokan tájnyelvet beszéltek, sokan pedig törték a nyelvet, erős román vagy ukrán akcentussal, nehezen jutottak rövid mondókáik végére. Ez a színpadra állított szívszorító küzdelem a szavakkal a kisebbségi magyarok anyanyelvükért, identitásukért vívott drámai harcának metaforájává vált.

A vendég gyerekek neveinek idegen hangzása, magyar nyelvtudásuk és nemzeti történelmi ismereteik hiányosságai olyan tapasztalatai a budapesti tanároknak és még inkább a diákoknak, ami a magyarságukat kétségbe vonja, helyette etnikus vagy lokális — „csángó”, „rahói” — kategóriákhoz folyamodnak a jellemzésükre: *”Ők nem magyarok, ők már régen elcsángáltak. Egész más, mint Erdély. Ott a március 15-e, az ugyanaz. Nekik tökmindegy! Mátyás király az utolsó, ami még valamit jelent. A kolleganő tavaly is egy olyan programot állított össze, hogy Mátyás, az igazságos, ami Mátyás királlyal kapcsolódik össze. Vagy Rege a csodaszarvasról, mert azt még be lehet valahogy kapcsolni, hogy ki honnét jött, hova megy. De semmit, tehát gyakorlatilag 48-cal kapcsolatban semmi maradvány nincsen. De az, ahogy van, az énekével, táncával, nyelvével, minden, ami végül is magyar nyelv valahogy.”* (földrajztanár, alapító) Az idézet végén ugyanakkor felvillan egy másik stratégia: a másság feloldása a nemzeti azonosság narratíváinak újrajrása által.

A budaörsi iskolától eltérően a budapestiben a szociális alapú támogatás vagy segítség gondolata nem csak hallgatólagosan, hanem expliciten is megjelenik a program missziójában. Az egyenlőtlenségek csökkentésének szándékát kifejező politikai diskurzus részeként a hátrányos helyzet a közoktatás egyik fontos fogalmi vonatkoztatási pontja volt az utóbbi évtizedben: a hátrányos helyzetű gyerekek segítése az iskola falain belül gyakorolt szolidaritás, felelősségvállalás egyik legitim formájává vált. A „hátrányos helyzet” a mozgalomban két jelentéssel bír: egyrészt a szegénységre utal, másrészt a kisebbségi helyzetből fakadó kulturális hátrányok narratívájának újrakeretezése a szociális hátrány nyelvén. Az utóbbi az esélyegyenlőség – hátrányos helyzet univerzalizáló nyelvezetével fogalmazza át a kisebbségi magyarok veszélyeztetettségéről szóló narratívát. A határon túli magyarok hátrányos helyzete eszerint részben anyagi, részben nyelvi kérdés: a kisebbségi egyén a kultúrájához, közösségéhez, identitásához, nyelvéhez ragaszkodva a többséghez képest lemarad, és ezzel boldogulását kockáztatja. *„Kétnyelvűségre presszionálni az nem egy kis dolog. Az eleve hátrányos helyzet. Mert a másik gyerekek mért nem kell? Neki mért van türelmi ideje?”* (Ilona, magyartanár, alapító) A hátrányos helyzet e kettős asszociációs terében a nemzeti ideológia keretében termelődő ambivalenciák is feloldhatóak. A szegénység önmagában is indokolja a beavatkozást, a jótékonykodást, az adományozást, így a programok, amik a nemzeti ideológia keretében nehezen igazolhatóak, a szociális keretben legitim tevékenységekké válnak. A szociális segítségről szóló elképzelések így a program legitimálásához is hozzájárulnak.

A kilencvenes évek elején újjáéledő Kárpátaljai Ferences Misszió sokarcú karitatív tevékenységet végez. A szervezet kezdetben a kárpátaljai magyar nyelvű katolikus lakosság hitéletének gondozását célozta meg, ez a formális keret azonban később kitágult, a szociális (szegények segítése, idősgondozás), a kulturális (oktatási intézmények, óvodák, iskolák, kollégiumok létesítése és támogatása), az egészségügyi segítségnyújtás egyaránt szerepel a misszió tevékenységében. A kiemelt tevékenységeik közé tartozik a magyar nyelv és kultúra megőrzésének támogatása, másrészt a cigányság körében végzett szociális és kulturális célú jótékonykodás. A szervezet rendszeresen szervez hittantáborokat Kárpátalján. A mozgalom egyik kezdeményezője, aki korábban a szentendrei iskolában tanított, egyik volt tanártársát is bevonta a táborok szervezésébe. Az ő tevékenységével mélyen összefügg annak a programnak a megvalósítása, amit a következőkben leírok.

A szentendrei főszervező, egy középkorú matematikatanárnő 2002-től két évig segített a kárpátaljai ferenceseknek a hittanra járó gyerekek nyári táborozását lebonyolítani. A harmadik évben a misszióban aktív egykori kollégája kérésére cigánytelepekre kezdett járni, napközi-jellegű nyári foglalkozásokat szervezni. Ide a jelenlegi és volt tanítványait hívja segíteni. Összesen négy hétig tart a táboroztatás, négy helyszínen: két hétig Ungvár környékén három faluba járnak ki naponta a tanárnő és diák segítői, két hétig pedig a viski cigánytelepen dolgoznak. A gyerekek választhatnak, van aki egy, van aki két hétre csatlakozik.¹² A 2010-ben szervezett ungvári tábor tíz önkéntese közül hárman egyetemisták, a gimnázium régi diákjai, öten jelenleg is a gimnázium tanulói, többségük sokadjára jön a táborba; ketten pedig a kárpátaljai ferences misszió önkéntesei voltak.

A főszervező az első két évben olyan hittantábort vezetett, aminek az anyanyelvápolás volt a fő missziója, a vizsgált programot részben ezekre a tapasztalataira építi. A kéthetes programot minden évben a magyar történelem egy-egy epizódja köré építi föl. Részvételelem évében Szent László és Szent István legendája állt a középpontban: az önkéntesek feladata volt, hogy egyházi énekeket tanítsanak a gyerekeknek, meséket, történeteket meséljenek, rajzoljanak, a kicsikkel színező füzeteket fessenek ki a témában. Ehhez kapcsolódóan a csodaszarvas legendáját is sokszor eljátszották.

A kéthetes program záróeseményén a Szent István legenda dramatizált változatát adták elő a gyermekek minden érintett településen.

Az egyik faluban többen ünneplőbe öltözve jelentek meg, két helyi szülő alkotta a közönséget. Egy másik faluban, ahol éppen egy lakodalom zajlott, nem nagyon törődtek a helyiek a záróeseménnyel. A harmadik helyszínen nagy szeretettel fogadták az önkénteseket. A főszervező jó kapcsolata a helyi közösség elismert vezetőjével, „a vajdával” hosszú múltra tekint vissza. A műsor – a koronázás és a közös éneklés - mellett itt legalább olyan hangsúlyos volt az azt követő informális rész. A vidám, fesztelen hangulatban nem csak a főszervező és a vajda és családtagjai, hanem az önkéntesek és a helyi gyerekek, fiatalok is hosszan beszélgettek egymással.

¹² Én 2010-ben egy hétig vettem részt, magam is segítőként a táboroztatás munkájában, az elemzések e hét tapasztalatait, valamint néhány kiegészítő interjú anyagait dolgozzák fel.

Az előző két programban a reprezentatív események központi üzenete volt az ideológiai keret rögzítése, a kezdeményezés missziójának megfogalmazása. Ebben a programban ezek a keretek nem voltak kifejtve, sem a nyilvános eseményeken, sem dokumentumokban, sem a résztvevők magánbeszélgetéseiben. Ez azt jelenti, hogy az értelmezések, a program missziójának, a hiányoknak és az azt áthidaló szolidaritás jelentéseinek megfogalmazásával a résztvevőknek egyedül kellett megbirkózniuk.

A hiányok megfogalmazásában a cigányságról szóló modernizációs lemaradás diskurzusára támaszkodtak: *„Ez egy missziós tábor, alapvetően keresztény szellemiséggel, ezeknek a meglehetősen mostoha körülmények közt élő cigánygyerekeknek a fejlesztésére. Tulajdonképpen ott ők vagy járnak iskolába vagy nem, vagy foglalkoznak velük a szüleik, vagy nem, leginkább nem. Nem igazán tudnak se játszani, se semmit. Nem igazán vannak olyan alapvető készségeik, mint mondjuk egy labdával való bánásmód, nem sajátítják el, nincs labdájuk, meg semmi.”* (István, egyetemista önkéntes) A határon túli magyarokra vonatkozóan is van egy erős diskurzus, amely a civilizátlanság, fejletlenség, szegénység pozícióiba helyezi el a kisebbségi magyarokat, ugyanakkor őket érdemes szegényeknek, a segítségre méltónak mutatják be. A cigányokat leértékelő modernizációs-civilizációs diskurzusok ezzel szemben a kizárással, a szolidaritás megvonásával operálnak. A program szervezőinek környezetében dominálnak ezek a leértékelő diskurzusok. A főszervező és az önkéntesek is folyamatosan küzdöttek, hogy ebből kilépjenek, és a szolidaritás képzeiteit érvényesíteni, mozgósítani tudják.

Ezután kissé paradox, hogy a társadalmi távolság ellenére a nyelvi azonosság alapján a magyarországi filantróp főszervező a cigány közösséget találta megközelíthetőbbnek, s nem a különböző nyelveket és nyelvjárásokat vegyítő nem cigányokat: *„az az igazság, hogy nekem magyar gyerekekkel nehezebb volt. Azért, mert közöttük valamelyik nem teljesen jól tud magyarul, mi meg nem tudunk ukránul. És az nem is ukrán nyelv, amit ők beszélnek, mert Ukrajnából jövő ukránok nem értik őket. Úgy is hívják, hogy [zakarpacka]. Egy olyan kevert szláv. Mert ott, aki nem magyar nyelvű, az ruszin, szlovák, lengyel, orosz. Aztán következő évben voltunk ugyanezekkel a gyerekekkel Gyertyánligeten. Az Szlatinához tartozik. És ott meg a környékbeli, na ott volt a legnehezebb, mert ott még románok is voltak. (Nevet) Abszolút vegyes volt. És hoztak oda olyat, hogy orosz gyerek. Aki csak oroszul tudott, és a többiek egyáltalán nem értették. Na, nekem mondom ez nehezebb volt. A következő évtől már mind cigánytábor volt. Azok viszont csak magyarul tudnak. Ezek a bizonyos magyar cigányok.”*

Az ellentmondás áthidalását szolgálta az is, hogy a cigányokat a valódi, mélyen átélt vallásosság képviselőiként jelenítette meg. A hívő filantróp a spirituális közösségélmény alapján átértelmezi a civilizátlanságot, innentől az nem hiányt, hanem „természetközelséget” és „istenközelséget” jelent. A fentiekből következően a szerveződés célja egyszerre lehetett a vallási misszió, illetve a pedagógiai és szociális munka. Alapvetően ugyanakkor a főszervező viszonyát az általa látogatott falu lakosaival a személyesség jellemezte. Hat éve járt ide, nem csak nyáron: tavasszal és ősszel is eljött egy-két napra, hogy a kapcsolatot folyamatosan fenntartsa az emberekkel. Mindenkit név szerint ismert, az életkörülményeit, sorsának alakulását igyekezett követni. Ha beszélt is a faluról, legtöbbször egyénekről, nem pedig a közösségről, és nem kollektív kategóriákat használva.

A középiskolás és egyetemista önkéntes segítők viszont a szolidaritás diskurzusainak hiányával tehetetlenül álltak szemben. Tevékenységük legitimitását a külső környezet folyamatosan megkérdőjelezte, ellenségesen szemlélte. A gimnáziumban nem akadt olyan tanár, aki velük tartott volna, néhányan legfeljebb a gyerek szállításában segítettek – az ukrán határig. A családjuk sem feltétlenül volt támogató, sőt, a helyszínen is meg kell küzdeniük a falubeliek ellenséges viszonyulásával.

Ez az intézményes és társas izoláltság azt eredményezi, hogy az önkéntesek nagyon kevés anyagi és szakmai erőforrást tudtak mozgósítani. Adományokat nem tudtak vinni, hiszen alig volt támogatójuk. Hiába szeretnék volna tanítani – a sokszor velük egyidős – telepi gyerekeket, sem szakmai tapasztalataik, sem tanszerekben, eszközökben való ellátottságuk nem tette lehetővé a hatékony munkát. Az idő legnagyobb része egyházi ifjúsági dalok éneklésével, kézműveskedéssel, rajzolással, a kisebb gyerekek babusgatásával, a nagyobbakkal való gitározással, beszélgetéssel telt. Ezek a kapcsolatok ugyanakkor nem voltak elég hosszú életűek és intenzívek ahhoz, hogy valódi változást eredményezzenek az érintettek életében.

A jótékonyság gyakorlása és a nemzeti azonosság megtapasztalása

A nemzet és segítség konceptuális összekapcsolása a programok értelméről, céljáról szóló kollektív narratívákban történik meg, a hivatalos, írásban is rögzített dokumentumokban (pl. a missziós nyilatkozatokban), vagy a program küldetésének hallgatólágoosan, a résztvevők által osztott elképzeléseiben. Ezeket fogjuk a következőkben elemezni.

Mind a budaörsi, mind a budapesti programban létrejönnek olyan narratívák, amelyek a magyarság veszélyeztettségére hívják fel a figyelmet. A nemzeti hagyományok őrzőiként bemutatott kisebbségi magyar közösségeket két oldalról is veszély fenyegeti: egyrészt a modernizáció és az asszimiláció – a többségi társadalom részéről, másrészt az anyaországi elutasítás, amely a kisebbségben élőkől elvitatja a magyarságot; ez utóbbi toposz a 2004-es népszavazás körül létrejövő politikai diskurzusra hivatkozik. A budapesti programban úgy értelmezi, hogy az asszimiláció ellenében szükséges megvédeni a magyarságot, amit a nemzeti kultúra megőrzésével, a magyar nyelvtudás fejlesztésével lehet elérni. A folklorizmus és az anyanyelvápolás a magaskultúra, a magyar irodalmi és történelmi kánon értékeinek átadásával is kiegészül. A budaörsi programban is megjelenik jelszavakban az anyanyelvápolás és a hagyományörzés, valamint a hivatalos nemzeti kultúra átadása. A cél elsősorban mégis az anyaországi elutasítás okozta sérelem helyreállítása, és az a szimbolikus támogatás, amit az érkezők magyarként való nyilvános, közösségi elismerése, a vendégfogadók és a vendégek magyarságának közös átélése jelent.¹³

A nemzeti kultúra veszélyeztettségének narratívái a segítséget úgy határozzák meg, hogy a hiányokat, a szolidaritást és az érdemességet mind a nemzeti azonosság keretei

¹³ Budapesten az irodalmi versenyen, az anyanyelvi táborokban a tevékenységek jelentős része ezeket a narratívákat jeleníti meg, ezek szerint szerveződik. A verstanulás-szaválás, a magyar történelem vagy a magyar irodalom egy-egy kiemelt epizódját bemutató színdarab, vagy a turisztikai program történelmi keretezése egyaránt szolgálja az anyanyelvápolást és a magaskultúrából való részesülést. A néptáncoktatás, a népdaléneklés, a saját otthonról hozott folklórműsor a hagyományörzés része. A budaörsi programban a szimbolikus támogatás legfőbb terepe a megnyitó. A turisztikai programokban a hivatalos nemzeti kultúrába ágyazott kárpátaljai hangúlyos bemutatása egyszerre a szimbolikus elismerés és a hivatalos kultúra átadásának terepe. A vendéggyerekek és fogadó családok közt létrejövő személyes kapcsolat is a magyarság közösségi átélésének az értelmezési keretébe kerül.

között értelmezik. Ezzel szemben mindhárom program működtet egy a modernizációs narratívát is, amely a segítséget a szegénységgel vagy az „elmaradottsággal” magyarázza¹⁴. Ebben az értelmezésben a hiányok a társadalmi hierarchiában betöltött alacsonyabb státusból származnak.

Az elemzett programokban tehát kétféle szándék találkozik. Az egyik fókuszában a nemzet, a nemzet megismerése, a nemzeti közösség megtapasztalása és fenntartása áll. A nemzeti keretben értelmezett jótékonyság egyike azoknak a tevékenységeknek, amelyeken keresztül a nemzet az életvilágok szintjén megtapasztalható. E perspektívából a kisebbségi nemzettársak támogatása alárendelődik a nemzeti értékek átélésének és fenntartásának (hasonlóan ahhoz, ahogyan az a nemzeti turizmusban vagy a nemzeti popkultúrában történik). A másik szándékot ugyanakkor a küldetés középpontjában álló segítség, a mások javához való hozzájárulás képviseli. A kettő, a jótékony cselekvés és a nemzet érdekében való cselekvés motivációi keverednek, programonként, egyénenként, helyzetenként változó mintázatokban.

Nemzeti nevelés a kisebbségben élő magyarokkal való találkozás révén

A három program azt mutatja, hogy az iskola olyan intézmény, amelynek működésébe a nemzeti keretezésű jótékonyság jól illeszkedik. Ahogy a bevezetőben is írtuk, az illeszkedés egyik felülete az iskola nevelő funkciója. Eszerint egy ilyen program nem csak a támogatottakra irányuló segítség, hanem nevelő hatása révén a kezdeményezők számára is jótékony következményekkel jár. Ez a nevelő funkció az iskola feladatának tekintett és az utóbbi időben mind hangsúlyosabbá váló nemzeti szocializációval kapcsolódik össze. Másrészt e jótékonyság nevelő funkciója a szolidáris, mások szenvedése iránt érzékeny, másokért felelősséget vállaló egyének nevelése. A segítség, az önkéntes munka eszerint nem csak a segítettek iránt irányul, hanem a segítők iránt is: nem csupán azért fontos, mert hozzájárul a cselekvés címzettjeinek javához, hanem a kezdeményezőkre is visszahat – erkölcsi fejlődésüket szolgálja.

A magyarság közösségi megélése Budaörsön és az anyanyelvápolás-kultúramentés Budapesten egyben a budaörsi és budapesti gyerekekre irányuló nemzeti nevelés is. A kisebbségi magyarok, köztük az érkező gyerekek az autentikus magyarság megtestesítői, így a támogatásukat szolgáló program a magyarság (Budaörsön), és ehhez kapcsolódva a kisebbségi magyarokért érzett felelősség (Budaörsön és Budapesten) megtapasztalásának és megtanulásának a terepe is egyben (lásd Papp 2013). Ebből a perspektívából a jótékonyság csak egy a lehetséges cselekvések közül, amelyekkel ez a magyarországi gyerekekre irányuló nemzeti szocializációs projekt megvalósítható. A szegényebb nemzettársakon való segítség mellett a tapasztalati tanulás, az autentikus magyarság megismerésének ilyen terepe a turizmus osztálykirándulások, csereutazások formájában; vagy ilyen volt régebben a

¹⁴ Az Ungvár környéki cigánytelepeken élő gyerekekre irányuló szentendrei program ideológiájában csak közvetetten találunk a nemzetről, a közös magyarságról szóló jelentéseket. A kárpátaljai cigányok segítségének jelszava néhány ponton mozgósíthatja a határon túli magyarok támogatásának a képzetét – így közvetetten a program erre a diskurzusra is támaszkodni tud. Ez tetten érhető abban, ahogy az önkéntesek egy részének a határon túliság, a kárpátaljiság lesz a hívószó, amely a csatlakozást motiválja, előzetesen zárójelbe téve a cigány kategóriához kapcsolódó jelentéseket. És tetten érhető a gyakorlatokban is: a gyerekprogramokat, a verstanulást, színdarab betanulását keretező nemzeti tematikában.

levelezőtársi kapcsolatok létrehozása, támogatása magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar diákok között.

A budapesti programban a kisebbségi magyarok iránti szolidaritás e nemzeti szocializációs projektje mellett a társadalmi érzékenységre való nevelés szándéka is fontos. A hatvanas évektől a rendszerváltásig szervezett falukutató táborozások ideológiájának egyes elemei, a fővárosi értelmiségi környezetből való kitekintés, a társadalom alján lévők megismerése, az értük érzett felelősségérzet kialakítása is megjelenik az ideológiai célok között.

Az iskolai keretek között a kisebbségi nemzettársakra irányuló jótékonyság nemzeti nevelésként valósul meg: alkalmazza az iskolai gyakorlatok curriculáris és extra-curriculáris eszközeit is. A magyar nyelv- és irodalomtanítás az anyanyelvi táborban, a magyar történelmi színdarab, a folklór és a magyar irodalom elemeit vegyítő előadás, a turisztikai programok nemzeti kultúrát hangsúlyozó keretezése a közoktatásban zajló nemzeti szocializáció alapvető elemei. Ezek olyan gyakorlatok, amelyekkel az ideológiai célok — a kisebbségi magyarok identitásörzésének támogatása — által kijelölt cselekvési tér jól feltölthető.

Hasonlóképpen az oktatás gyakorlatai a modernizációs lejtő mentén érzékelt hiányok pótlásának céljaihoz is jól illeszthetőek. Az oktatás egy civilizatórikus projektként is működik a budapesti programban, amennyiben a magyar irodalmi és történelmi ismeretek nem csak mint a nemzeti kultúra, hanem mint a műveltség, a magaskultúra átadásának tetteiként is értelmeződnek. A szentendrei programban is a közoktatásból átemelt gyakorlatokkal, énekek, versek, színdarab betanításával történik a civilizáló misszió kiteljesítése.

Az esettanulmányok alapján rámutattunk, hogy milyen narratívákban és gyakorlatokban történik meg a nemzet, a nevelés és a segítség összekapcsolása: a magyarországi diákok nemzeti szocializációjának célja hogyan épül rá a kisebbségi magyarok megsegítésére, valamint a kisebbségi magyarok segítségének célja hogyan épül rá a nemzeti szocializáció gyakorlataira. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a modernizációs lemaradás diskurzusa további ideológiákat és gyakorlatokat is mozgósít: a kisebbségi magyarokra irányuló segítség ebben a perspektívában a társadalmi érzékenységre és szolidaritásra nevelés terepe lesz, a státushierarchia alján lévők segítése pedig az oktatás, a magaskultúra átadásának civilizatórikus projektjéhez illeszkedik.

A találkozási helyzetekből származó ambivalenciák

E fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk a jótékonysági programokban létrejövő interakciókat, és azt, hogy e társas helyzetekben milyen jelentések termelődnek. Ahogy a bevezetőben is vázoltuk, a jótékonysági viszonyban a másságot elkerülhetetlenül megtapasztalják. A másság egyszerre előfeltétele a jótékonysági viszony működésének – azáltal, hogy az egyik oldalon hiányként tételeződik valami, ami a másik oldalon pedig az adást lehetővé tevő többletként. Ugyanakkor kockázatot is magában hordoz: az érdemesség jelentései nélkül könnyen a segítség és a szolidaritás elakadásához vezet.

Láttuk, hogy a segítő viszonyok egyik legfontosabb szervező elve – kimondva vagy kimondatlanul – a modernizációs vagy szociális hierarchia képzete. Ez azt jelenti, hogy a résztvevők a hierarchia által meghatározott perspektívájukból tekintenek a támogatásra és támogatottakra, e kategóriákra lesznek érzékenyek, az aktuális személyes interakciókban azokat a részleteket fogják érzékelni és kiemelni, amelyek ezt a hierarchiát igazolják.

A modernizációs diskurzusnak ugyanakkor nem csak a percepcióra van hatása, hanem a jótékonyág dinamikájában strukturális következményei is vannak. Az elmaradottságról, a szegénységről szóló diskurzus elismerés-megvonással jár. Ezért csak olyan személyek vagy közösségek vállalják a benne való részvételt, akik a fölényes tekintet kockázata mellett is rá vannak utalva a kapcsolattal járó erőforrásokra. Ezáltal a diskurzus várakozásai az aktuális kapcsolatokban igazolódnak, újratermelve a strukturális-gazdasági-fejlettségbeli hierarchiáról szőtt elképzeléseket. E tendencia tetten érhető például abban, hogy mindhárom programban kistelepülések közösségei, falusi iskolák a támogatás címzettjei.

A másság másik jelentésrétege nemzeti kategóriákat mozgósít. A budapesti és budaörsi program missziója abból indul ki, hogy a nemzeti misszió céljait a támogatott közösségek is osztják.

Budaörsön egy olyan programot találtunk, amit a szervezők (egy budaörsi tanárnő és a tiszakeresztúri iskola igazgatója) egy nemzeti szimbólumokkal átítatott térbe illesztnek. Egyéni perspektíváik és motivációik különböznek egymástól, cselekvéseik során ugyanakkor olyan narratívákra és szimbólumokra hivatkoznak, olyan szerepeket mozgósítanak, amelyek ismerősek, otthonosak nem csupán kettejük számára, hanem a résztvevők többségének is: a gyerekeknek, a tanároknak, a vendégfogadó szülőknek. Így a közös hivatalos célok megfogalmazása nem akad el, nem problematizálódik, nem vált ki kételyeket és vitát.

A budapesti iskolában ezzel szemben a magyarul nem, vagy csak rosszul beszélő, a román vagy ukrán iskolarendszerben felnövő csángó vagy rahói gyerekek e diskurzusok által számukra előírt szerepeket kevésbé ismerik, ezért eljátszani sem tudják egykönnyen. A kommunikáció nehézségein túl a magyar nyelvismeret hiánya, az ukrán vagy román nyelvhasználat eszmei problémákat is felvet, mégpedig azt, hogy magyarul nem beszélő gyerekeknek mi a helyük egy mozgalomban, amely az anyanyelvápolás szimbólumára épít.

A tiszakeresztúri és viski tanárok és gyerekek részei a magyar kvázi-nemzetállami térnek: ismerik és táplálják a veszélyeztetett kisebbségi magyarságról szóló diskurzust. A programban a nemzeti ideológiát legitimáló helyzeteket felismerik, és partnerekként együttműködnek e jelentések megerősítésében. A közös nyelv és a közös referenciák a magyarságot otthonossá, intimmé és magától értetődővé teszik. Ez azt jelenti, hogy noha a programban sokszor a nemzeti identitás veszélyeztetettségéről beszélnek, a jótékonyág gyakorlataiban, a közös cselekvésekben az azonosság megkérdőjelezetlen, magától értetődő.

A személyes kapcsolatok alapvető szerepet játszanak abban, hogy ez a jótékony cselekvések során termelődő másságtapasztalat és az azonosság tapasztalata, illetve ezek ideológiái milyen viszonyba kerülnek egymással. A budaörsi programban a

vendégfogadó gyerekek együtt vesznek részt a vendégekkel mind a hivatalos, mind a szabadidős programokon, amelyekben egyenrangú partnerei egymásnak. A budapesti és szentendrei programban ezzel szemben a résztvevő helyi gyerekek a támogatási programban „felnőtt” szerepbe kerülnek: feladatuk a sokszor velük egyidős támogatott gyerekek irányítása, oktatása. Ez az aszimmetrikus, explicit hatalmi reláció a gyakorlatok szintjén, a kezdeményező és a támogatott gyerekek közt egymástól eltávolító hatással bír.

A személyes kapcsolatok előfeltétele a közös nyelv: amennyiben a támogatott gyerekek nem beszélnek magyarul, tekintve, hogy nincsen más nyelv, amelyet mindannyian ismernének, a kommunikáció ellehetetlenül. A kommunikáció hiánya vezethet a másik iránti közönyhöz, de hozzájárulhat ahhoz is, hogy a másság diskurzusaihoz az idegenség jelentései és a szolidaritás-megvonás gesztusai kapcsolódjanak. A csángó és rahói, a nyelvi asszimilációban előrehaladott közösségekből érkező gyerekekről ilyen narratívák születnek: *„Nem mindig örülök ennek [a programnak]. Tavalyelőtt jobb volt, akkor Viskről jött egy fiú, tudott magyarul. Kedves volt, meg őt így jófejnek tartottam. Tavaly jött kettő, ők is így normálisak voltak, meg ők is tudtak magyarul, valamennyire. Nem mindkettő, a kisebbik most is itt van, Vlagyimir és Eduárd. De most ukránok jöttek, és ők nem tudnak magyarul egy szót sem, és nem is annyira kedvesek.”* (Milán, budapesti vendégfogadó fiú) — *„A legrosszabb, hogy én kicsit félősebb vagyok, mint a család, én félttem a dolgaimat. Forgatom magamban, hogy honnan jöhettek, milyen szociális háttérből. De nem kell félni, mondom, mert kezelhetetleneket nem hoznak át. Nekem mindig a lopás jut eszembe, de soha nem volt ilyen, meg nem is lesz, csak nekem ilyen a természetem.”* (Bence, Milán testvére.) Bence és Milán vendégei, az „ukrán” fiúk, akik *„alig esznek, pedig 14 évesek”*, valószínűleg maguk is traumaként élik meg, hogy napokig egy idegen családnál lanknak, ahol nem értik az otthoniak nyelvét. Ezt a vendégfogadók azonban nem tudják — a kommunikáció hiányában az együttérzés lehetőségei is korlátozottak —, így az érkezők viselkedését ellenségességgént értelmezik. A nyelv szerepe az azonosság és szolidaritás megteremtésében a szentendrei főszerző beszámolójából is kiolvasható, aki a cigányok magyar anyanyelve kapcsán átélt otthonosságról beszél, szembeállítva a magyar nemzetiségű, ám nyelvileg kevert közösségben megtapasztalt nehézségekkel.

A budapesti és budaörsi gyerekek a vendégeket saját otthonukban szállásolják el, több napon keresztül — ez szintén fontos eleme annak, hogy a támogatók és támogatottak milyen személyes kapcsolatokat alakítanak ki. Egy ismeretlen beengedése az intim terekbe rövid idő alatt is bensőséges kapcsolatok kialakításának lehetőségét, már-már kényszereit teremti meg. A gyerekek egymás közt, illetve a fogadó szülők és a vendég gyerekek nem csak kedvükre ismerkednek, barátkoznak egymással, hanem össze is vannak zárva, szabadidejük mellett megosztják privát területet is, az étkezés, tisztálkodás, alvás rituáléit egymás társaságában végzik. Ez az együttlét azzal jár, hogy intenzív figyelemmel fordulnak egymás felé, és így néhány napra akár kvázi-családi relációkba is kerülhetnek: a szülői felelősség, gondoskodás, a testvéri vagy gyermeki ragaszkodásra hasonlító viszonyok is megjelenhetnek. Ez az intenzív összefűzés ugyanakkor kockázatot is rejt magában: amennyiben a fogadó és vendég között a kapcsolat nem működik, az idegenség tapasztalatát is felnagyítja.

Ahogy a bevezetőben is írtuk, a jótékonyági reláció fenntartásának alapvető feltétele, hogy a másság mellett működjenek olyan mechanizmusok, amelyek e másságot áthidalják, a szolidaritást, a segítséget mint legitim cselekvést fenntartják.

A kölcsönös érdeklődés, az intimitás és bizalom, amennyiben e segítő cselekvések során létrejönnek, alkalmasak arra, hogy feloldják a másság zavaró hatásait. E kollektív jelentések így nem akadályozzák a másik életvilágának, vágyainak, szükségleteinek megismerését. A másokra hangoltság, az empátia meghatározó elemei e viszonyoknak, ezáltal a segítő szándék is aktiválva lesz, méghozzá egy olyan segítő szándék, amely a segített perspektívájának tudomásul vételével párosul. Ez jellemzi a szentendrei főszervező interakcióit a cigánytelepen élőkkel, vagy az önkéntesek és gyerekek közti barátkozás ritka pillanatait; a budapesti és budaörsi programban számos esetben a vendégfogadó szülők és gyerekek kapcsolatát vendégeikkel.

A szentendrei programban a személyes kapcsolatokban születő intimitás tisztavirágéletű pillanatai a legfontosabbak a lemaradásról és civilizációs hiányról szóló távolság áthidalásában. Azonosságról, a segítették szimbolikus elismeréséről szóló kollektív diskurzusok alig születnek. A közös, nyilvános ideológia hiánya következménye a cigányokat stigmatizáló diskurzusok hatalmának. Mintha a csend lenne az egyetlen lehetséges fegyver, mintha a cigányozással szembeálló értelmezéseknek nem lenne esélye, és amiket így felesleges nyilvánosan megmérteni. A szerveződésnek egyedül a kárpátaljai ferences misszióval vannak kapcsolatai, innen érkezhettek ideológiai támogatás. Az ellenséges tekintetek néma elviselése azonban a vallási moralitás mártírszerepeire is rímel: az áldozatok és a szenvedés árán is vállalt szeretet néma gesztusai a vallásos elhivatottság bizonyítékai.

A budapesti és budaörsi programban az azonosság kollektív narratívái központi szerepűek. De a szolidaritás megteremtésének eszköze az idealizálás, a másság romantizáló átszínezése is. Ez a stratégia úgy termel szolidaritást, hogy közben a segítség címzettjeit eltávolítja, esszencialista kategóriákba merevítve őket. Ehhez a narratívához a segítő szándék kapcsolódni tud, a segített megismerését, életvilágának és így a jóról alkotott elképzeléseinek megismerését azonban akadályozza.

A másság szimbolikus felülírásának legfontosabb eszköze – amit a budapesti és budaörsi programban láttunk működni – a nemzeti azonosság diskurzusa, a magyarság narratíváinak újraírása. Budaörsön a testvériskolai kapcsolatot keretező nemzeti ideológia, és fókuszában a magyarság közösségi megtapasztalása olyan értelmezések, amiben nem csak a civilizációs lejtő és a szociális helyzet különbségei maradhatnak kimondatlanok, hanem maga a segítség viszonya is sokkal kevésbé hangsúlyos. Amennyiben „hiányok” is megjelennek ebben az ideológiában (ilyen hiány pl. magyarságtudat gyengesége, ami támogatásra szorul), a nemzeti intimitás fent bemutatott aktuális viszonyai közt ezek sokkal kevésbé stigmatizálnak, mint a szegénység vagy a perifériához tartozás. A nemzeti keretre tehát olyan hivatalos narratívák épülhetnek, amelyben a kapcsolat egy egyenlő felek közti csereviszony, vagy egy olyan segítség, amely kevesebb elismerés-megvonással jár. A közös magyarság képzetei a hivatalos ideológia mellett a személyes narratívákban is aktiválódnak.

Míg Budaörsön a nemzeti jelentések termelése főként a modernizációs lejtő mentén érzékelt másság áthidalására irányult, a budapesti programban a nemzeti

kategóriákban kifejezett másságra. Itt a csángó és rahói gyerekek kapcsán megkérdőjeleződő magyarság lesz a feszültség forrása, amely értelmező munkára mozgósítja a résztvevőket. A nemzeti azonosság narratívái e másság narratíváira válaszképpen, ugyanakkor azokkal párhuzamosan íródnak újra. Ezt az ambivalenciát a fenyegetett kisebbségi identitásról és közösségekről szóló kultúramentő narratívák újraírásával oldják fel. A beillesztés mozzanatának két eleme van: a másság kényszerű és részleges.

A kényszerű nemzet-, nyelv- és identitásváltás narratívái feloldják a nemzetállami logika és az asszimiláció egyéni választása közti ellentétet. Így nem kell elszámolni a segítették és segítők céljainak ütközésével sem (hiszen ez az ütközés csak látszólagos), a nemzeti kultúra védelme, az asszimiláció elleni küzdelem legitim marad: „[a csángók] *nem azzal foglalkoznak, hogy megvédjék a magyar nyelvet. Mert olyan nyomás nehezedik rájuk, az adminisztráció felől, az elrománosítás felé, hogy természetes, hogy nem állnak ellen. (...) Nekünk nem kéne attól még feladni, mert a román állam erőszakos. Csak mert racionális feladni.* (Imre, magyartanár, szakmai vezető) — A másság másrészt mindig részleges: a magyarságtól való explicit elkülönítés mellett több jelenség leírása, felmutatása is megtörténik az azonosság bizonyítékaként. A másság jelenhez kötött, így a múltbeli azonosság feltevését nem sértve a közös vér, a származás metaforája élő maradhat. A csángós nyelvjárás, a folklór, vagy akár a csángók katolikus vallása is a magyarság bizonyítéka lesz az aktivisták szemében. Végül a magyar nyelven való megszólalás, még ha csupán néhány szóra korlátozódik is, a magyarsággal való intim kapcsolat jeleként értelmeződik. A magyar nyelvtudás hiánya ebben az értelemben látszólagos, paradox módon éppen a tudás meglétének, a mélyben szunnyadó, felszín alatt lappangó tudásnak lesz a bizonyítéka. Így válik a mozgalom egyik legfontosabb szimbolikus eseményévé az anyanyelvi táborok utolsó napján előadott, fent bemutatott műsor, amelyben a gyerekek magyarul énekelnek, mondókáznak, szavalnak, néptáncolnak.

A szentendrei programban szintén megjelenik a nemzeti keretezés mint a másságot felülíró eszköz: a főszervező a cigányok magyar anyanyelvét hangsúlyozva az otthonosságot tematizálja a magyar nyelven nem beszélő közösségekkel szemben.

A másság szimbolikus felértékelése és a nemzeti azonosság összeolvadhat egy közös narratívában, amely a kisebbségi magyarok nemzeti autenticitását alkotja meg. Ezek a budaörsi és budapesti programokban egyaránt előfordulnak.

Összefoglalás

A tanulmány a nemzeti identitás, a nemzeti kategorizálás működését a civil segítség, a jótékonyosság gyakorlatán keresztül vizsgálta. Olyan jótékonyági programokban, amelyek Magyarországon – Budapesten és környékén – szerveződtek, és amelyek kisebbségi magyarok segítségét célozzák meg. A három iskolai önkéntes mozgalom ideológiáját, célkitűzéseit, misszióját elemezve azt mutattam be, hogy a segítség és a nemzeti azonosság milyen narratív alakzatokban és gyakorlatokban kapcsolódnak össze. A nemzetben való cselekvés és a segítő, mások javát szolgáló cselekvések találkozásából e mozgalmakban a nemzeti nevelés, a nemzeti segítség és a szociális-civilizáló segítség egymásba fonódó és párhuzamosan élő elképzelései és gyakorlatai sarjadnak ki.

A tanulmány azt is tárgyalta, hogy a nemzeti segítség civil elképzeléseinek és gyakorlatainak összekapcsolását a közoktatás, az intézményes nevelés hogyan segíti. A mások javára történő cselekvés e kontextusban egy másik cél, a magyarországi diákok nemzeti szocializációjának eszközeként jelenhet meg, így betagozódhat az

iskola hivatalosan előírt feladatai közé. Másrészt a nemzetársakon való segítség – a kisebbségi magyar iskolák etnikai ideológiájával összekapcsolódva – a kisebbségben élő diákok nemzeti nevelésének gyakorlataiban valósul meg, és így annak eszközévé is lesz.

A tanulmány utolsó része a nemzeti keretű jótékonyság gyakorlataiban termelődő jelentéseket, a jelentéstermelő folyamatok szabályszerűségeit vizsgálja: a segítséget indokoló hiányok és a segítő szándék, a szolidaritás elképzeléseit igyekezett feltárni. Azt találtuk, hogy a segítő és segített közös interakcióiban a modernizációs-civilizatorikus elmaradottság narratívái újratermelődnek. Másrészt a kvázi-nemzetállami térből kilépve a nemzeti azonosság magától értetődősége megszűnik, a másság nemzeti keretű narratívái jönnek létre. Ezek a narratívák a programok értelmét, létjogosultságát, a segített rászorultságát igazolják – ugyanakkor távolságot és idegenséget termelnek. A szolidaritás és a segítő szándék működése a másságok áthidalását feltételezi. Ez megtörténhet a segítő és segített közt létrejövő személyes kapcsolatokban, ahol a kollektív kategóriák beleoldódnak a bizalom, az érdeklődés és empátia által dominált intim emberi kapcsolatokba. Megtörténhet a másság romantizáló felértékelésének narratíváival, de megtörténhet a másságot felülíró azonosság narratíváiban is. E másság felülírásának egyik legfontosabb eszköze a magyarság, a nemzeti azonosság eszencializáló narratíváinak újratermelése.

Papp Szilárd István a Határtalanul! program keretében kisebbségi magyar közösségekbe látogató magyarországi középiskolások között vizsgálta, hogy hogyan érvényesülnek a turizmus törvényszerűségei, és – a nemzetépítő közpolitikai szándék ellenében – hogyan termelődnek a távolság, az egzotizáló másság narratívái. Tanulmányunk bemutatta, hogy a filantrópia a segítő-segített aszimmetrikus szerepein keresztül szintén másságot – hierarchiákat – termel, de ezzel párhuzamosan azonosságot és szolidaritást is, amely a segítő szándékot és gyakorlatokat motiválja és legitimálja. A jótékonyság tágabb kontextusára vonatkozóan két fontos állítás következik ebből.

Az egyik, hogy a jótékonyság akkor jöhet létre, ha megtalálja azokat a címzetteket, akik e másságot, az alárendelt pozíciót valamilyen okból elfogadják. Leginkább azért, mert számukra jelentős hasznot hoz a részvétel: anyagi, kulturális erőforrásokat, társadalmi kapcsolatokat remélhetnek tőle. Az alárendelt helyzet elfogadását ugyanakkor jelentősen segíti, ha – ahogy azt a tiszakeresztúri és viski partnerek esetében láttuk – a címzettek maguk is aktív résztvevői a másság- és azonosságtermelés fent leírt folyamatainak.

A másik következtetés a diszkurzív környezet e folyamatokban játszott szerepét emeli ki. Az, hogy az azonosság és szolidaritás mennyire hatékonyan képes a másságot felülírni, nem csupán a jótékonyság belső dinamikájától függ, hanem attól is, hogy mennyire adottak olyan diszkurzív struktúrák, amelyek az azonosság és szolidaritás értelmezéseit a cselekvőknek felkínálják. Míg a budaörsi és budapesti programokban ez az azonosság a közös magyarságról, a kisebbségi magyarok iránti szolidaritásról szóló értelmezésekre támaszkodhatott, valamint utóbbiban a szegény gyerekek segítségét legitimáló „hátrányos helyzet” diskurzusra, a szentendrei programban hasonló alakzatok nem voltak elérhetőek. A szomszédos országokban élő magyar anyanyelvű cigányok magyarsága egyáltalán nem tematizálódik a magyarországi nyilvánosságban; a szegény gyerekek támogatásáról szóló diskurzusok – mint a hátrányos helyzetről szóló ideológia – nincsenek jelen a szentendrei program

társadalmi környezetében, ez magyarázza az értelmezések nehézségeit, sokszor hiányát.

Ezzel szemben a budaörsi és budapesti programokban a jótékonyság jelentéstermelő folyamatai, az azonosság és szolidaritás fenntartása ráépülhet a nemzeti diskurzusokra. Ezáltal a jótékonyság folyamata stabilizálódik: a helyi értelmezések és gyakorlatok, valamint utóbbiak két formája, a segítő cselekvés gyakorlatai és az azonosság közös eljátszása (a nemzeti rítusok) egymást legitimálva, konzisztens egységben kapcsolódhatnak össze. A jótékonyság ugyanakkor nem csak használja ezeket a diskurzusokat, hanem mindeközben e diskurzusok újratermelődésének egy különösen hatékony terepévé is válik. A jótettek, az emberi kapcsolatok és a szolidaritás kontextusában a nemzetet annak életvilág-közeli formájaként alkotja újra.

Felhasznált irodalom

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities*, London, New York, Verso, 2006 [1983]
- Bárdi Nándor, Misovicz Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája, in: Bitskey Botond.: *Határon túli magyarság a 21. Században*, Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010
- Bárdi Nándor: Magyar-magyar párbeszéd a támogatáspolitikáról, 2004-2007, Regio, 18/4, 2007
- Bárdi Nándor: Tény és való, Kalligram, Pozsony, 2004
- Berlant, Lauren: *Compassion – The Culture and Politics of an Emotion*, Routledge, New York – London, 2004
- Brubaker, Rogers, Feischmidt Margit, Fox, Jon and Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. 2006. Princeton University Press.
- Calhoun, Craig: Nacionalizmus és etnicitás in: Kántor Zoltán (szerk): *Nacionalizmuselméletek*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007, 346-375.
- Calhoun, Craig: *Nations matter: citizenship, solidarity, and the cosmopolitan dream*, London : Routledge, 2007
- Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus*, Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 2008
- Eriksen, Thomas Hylland: The cultural contexts of ethnic differences, *Man*, 26/1, 1991
- Feischmidt Margit: „A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben”, in: Feischmidt Margit: *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum - PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest - Pécs, 2005
- Fox, Jon- Miller-Idriss, Cynthia. *Everyday Nationhood - Ethnicities* 8.4 2008.
- Gingrich, Andre, Banks, Marcus: *Neo-nationalism in Europe and beyond : perspectives from social anthropology*, New York : Berghahn Books, 2006
- Glózer Rita: A hiányzó elmélet : Egy interpretatív-konstruktivista szemléletű civil studies körvonalai, *Debreceni Disputa*, 2010. 8 (3), 46-51. p.
- Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció, in: Bitskey Botond.: *Határon túli magyarság a 21. Században*, Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010
- Heron, Barbara: *Desire for Development – Whiteness, Gender and the Helping Imperative*, Wilfrid Laurier University Press, 2007

- Kürti László: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. State University of New York Press, New York, 2002.
- Lettner Balázs: 1431 közoktatási intézmény a nemzeti összetartozásról, in: Csete Örs: *Határtalanul: nemzeti összetartozás az oktatásban*, Budapest 2011, Apáczai Közalapítvány
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Pro Print, Csíkszereda, 2004
- Melegh Attila (2006): *On the East/West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, New York, Budapest.
- Miller, David: *On Nationality*, Oxford : Clarendon Press, 1995
- Papp Szilárd István: *Encountering the nation beyond borders: Hungarian high school students, tourism and the micromanagement of nation-building*, MA Dissertation, CEU Nationalism Studies, 2013
- Peti Lehel: *A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra*. In: Jakab Albert Zsolt -Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2006. 129-155.
http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf442.pdf
- Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867 – 2006*. Budapest: L'Harmattan, 2009.
- Walzer, Michael. (1983) *Spheres of justice: a defense of pluralism and equality*. Basic Books.
- Zakariás Ildikó: *Kultúramentés és szociális segítség – Esettanulmány egy határon túli magyarokat segítő iskolai mozgalomról*, Café Babel, 2013, 70.